

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEREN ÖĞRENCİLERİN KONUŞMA BECERİSİNİ GELİŞTİRME STRATEJİLERİ (ERBİL ÖRNEĞİ)*

Salih UÇAK¹

Elif GÖKÇÜ²

Özet

Dil öğretimi, uzmanlık gerektiren bir alandır. Öğreticilerin formasyonu, kullanılan materyal, dili öğrenecek kitle, kitlenin ilgi ve istekleri, öğretim amacının ne olduğu oldukça önemlidir. Bunları göz ardı etmek mümkün değildir. Dil, kültür taşıyıcısı olduğundan bir dili öğretirken sadece “dil öğretimi” yapmış olmayız. Dil öğretiminin yanında o dilin kültürü, medeniyeti, bakış açısı gibi hayatî öneme sahip değerleri de öğretmiş oluruz. Her dil, zamanla kendi hegemonyasını oluşturur. Dilin gücü buradadır. Bir dilin varlığı, zenginliği, geçerliliği buna bağlıdır. Bu bakımdan dilin prestij kazanması, ihtiyaç hâline gelmesi ne kadar önemli ise; doğru yöntemlerle doğru kişilerce öğretilmesi de o kadar önemlidir.

Yabancı dil öğrenme, bir dili öğrenmek için gerekli becerileri edinme sürecidir. Bu beceriler, genel olarak dinleme, konuşma, yazma ve okuma becerileridir. Yabancı dil öğrenmede en problemlili olan edinim, konuşma becerisidir. Dil öğrenmenin temel göstergesi konuşmadır. Kişi, dili kurallarına uygun, doğru bir telaffuzla konuşabiliyorsa dil becerisi bağlamında en önemli eşiği aşmış demektir.

Dil öğrenmede temel hedef, “konuşmak” ve “iletişim kurmaktır.” Bu bağlamda uygun yöntem ve stratejilerin geliştirilmesi önemlidir. Ülke şartları, öğrenenlerin ihtiyaçları, ana dil gibi unsurların göz önünde tutulması gerekir. Bu çalışmada Irak Erbil’de Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Türkçe, Dil Öğretimi, Konuşma, Yabancı Dil, Dil Becerisi.

DEVELOPMENT STRATEGIES OF THE STUDENTS WHO LEARN TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE SPEAKING SKILLS (ARBIL SAMPLE)

Abstract

Language education requires professional knowledge. The organization of the students, the materials used, the targeted population and their interests and requirements. The education targets are very important. It is impossible to ignore these factors. Language culture is not just about learning the “language”. With learning a language it is also required to understand and teach, the language culture, the civilization structure, the thinking philosophy of the country of origin. In time every language evolves into its own state of hegemony. This is the power of language, the existence and richness of the language relies on this. So no matter how much a language achieves a prestigious status and becomes a common requirement, the teachings and teachers play a vital role.

To learn a foreign language it is also vital to learn language-learning skills. In general these skills are based on, listening, speaking, writing and reading. The biggest problem of learning a language is the skill of speaking. The foundations of learning any language is to communicate through speech, therefore if the individual has mastered the rules and pronunciation of a language, they have conquered the biggest obstacle in language learning.

The fundamentals of any language is to “speak” and “communicate”. In order to achieve this, the right methods and strategies must be implemented. The countries resources and the students requirements must

*Bu çalışma, 24-26 Nisan 2015 tarihinde Belçika’da yapılan I. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresi’nde sunulan sözlü bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

¹Dr., Erbil Selahattin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, salihucak21@hotmail.com.

²Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi, elifgokcu_66@hotmail.com.

be upheld to the standards to the native language of origin. This strategy has been implemented in Irak, Erbil where students learning Turkish have concentrated highly on the skill of speech.

Keywords: Turkish, Teaching Language, Speaking, Foreign Language, Language Skills.

GİRİŞ

Dil, insanların birbiriyle iletişim kurmasına yardımcı olan en önemli araçtır. Duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi, kültürün gelecek nesillere aktarılmasında dil birinci derecede etkilidir. Yabancı dil öğrenme, insana kendi dil dünyası dışındaki bireylerle bütünleşmesine imkân sağlayan bir beceri kazandırır. Çok dilli ve çok kültürlü bir dünyanın öngördüğü en önemli becerilerden biri dil öğrenme ve öğretmedir.

Dil öğretimi, özen isteyen bir konudur. Gelişigüzel dil öğretimi yapılamaz. Bilinçli, planlı ve programlı olmak zorundadır. Son zamanlarda ülkelerin bu konuya ciddiyetle eğildiklerini görmekteyiz. Evrensel ilkeler doğrultusunda “dil politikaları” geliştirmek, dil öğretim metotları üzerinde durmak, meseleyi bütün detaylarıyla ele almak gibi temel prensiplerin hem akademik hem de bürokratik çevrelerce tartışıldığına şahit olmaktadır.

Yabancı dil öğretiminde öğreticilerin üzerinde ittifakla durdukları mesele “konuşma” becerisidir. Zira dil edinimini gösteren temel gösterge “konuşma”dır. Bu bağlamda konuşma becerisini geliştirmek, öncelikli hedeftir. Yabancı dil öğrenenlerin en çok ihtiyaç duydukları beceri, konuşmadır.

Yabancılara Türkçe öğretiminde konuşma eğitimi, önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Konuşma becerisi uygulama yoluyla kazanılır (Köksal, Dağ Pestil 2014: 308). Bu nedenle konuşma becerisinde yapılan etkinliklerin amaca uygunluğu ve kullanım sıklığı başarı için önemlidir.

Konuşma becerisinin geliştirilmesinde karşılaşılan en ciddi sorunlardan biri “öğrenim ortamı”dır. Yabancı dilin öğrenildiği “evren”, hâkim dilin/ana dilin oluşturduğu baskı, konuşma becerisini doğrudan etkiler. Bu bakımdan öğrencinin pratik yapma imkânı kısıtlı ise farklı yol ve yöntemlerin denenmesi zorunludur. Sadece sınıf veya kurs merkeziyle sınırlanmış öğrenme evreni, yetersizdir. Eğitimin süreklilik ilkesi, dil için de geçerlidir. Konuşma evrenini mümkün olduğu kadar genişletmek, başarının önemli anahtarlarından biri olacaktır.

Dil öğretiminde öğreticilerin dikkat etmesi gereken diğer bir husus, “kaygı”dır. Yanlış yapma kaygısı ile “susmuş öğrenci”, büyük bir ihtimalle “başarısız olmuş öğrenci profilini” karşımıza çıkaracaktır. Bu sebeple korkulardan arındırılmış bir öğretim ortamı oluşturmak elzemdir. Sınıf veya kurs merkezlerinde yanlış yapma kaygısıyla beraber ortaya çıkan “mahalle baskısı”na dikkat edilmelidir. Hiç kimsenin mükemmel olmadığı gerçeği göz önüne alınarak ortam, esnek bir yapıya kavuşturulmalıdır. Yanlışların düzeltilmesi anlık olmalıdır. Ancak hataların ifadesinde öğreticinin nazik üslubu öğrenci başarısı için gereklidir. Konuşma becerisinin geliştirilmesinde öğreticinin öğrenciyi cesaretlendirmesi veya motivasyonunu arttırması önemlidir.

Konuşma becerisinin geliştirmesinde temel ilke ve metotların yanında ülke ve kültür koşullarının dikkate alınması gerekir. Genel geçer yöntemlerin yerel metotlarla birleştirilerek sentez edilmesi başarıyı olumlu yönde

etkileyecektir. Bu bağlamda konuşma becerisini geliştirmek için kullanılabilir “yerel motifler”in adaptasyonu, öğretici için vazgeçilmez bir kaynak olarak karşımıza çıkar.

Erbil’de yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerisini geliştirmek için bu “yerel motifler”den yararlanma yoluna gittik. Çalışmanın birinci bölümünde ülke ve kültüre özgü adaptasyonlar, ikinci bölümde evrensel ilkeler üzerinde durulmuştur.

1. Konuşma Becerisinin Geliştirmesinde “Yerel Motifler”

1.1 Erbil Atışması

Âşık edebiyatındaki atışmaya benzeyen bu uygulama, Erbil’de yoğun olarak düğün ve eğlencelerde karşımıza çıkar. Söz ustası olarak tanımlayabileceğimiz iki kişi karşılıklı “bent” okurlar. Birinin bitirdiği “ayak”la diğeri başlamak zorundadır. Ezgi ve konu bütünlüğünün olduğu bu atışma, “Konya oturakları”nı da hatırlatır. Yerel bir motif olarak rastladığımız karşılıklı “bent okuma” geleneğini, Türkçeye uyarlayarak hem zevkli hem de akıcı bir sınıf içi etkinliği oluşturduk. Öğrenciler, önceden yazdıkları/ezberledikleri bentleri sınıf ortamında tiyatral bir üslupla sunarlar. Erbil atışması, ezgili söyleyişin kolaylığı, kelime ezberlemeye katkısı ve özgüvenle konuşma becerisi kazanma noktasında oldukça kullanışlı bir etkinliktir.

Erbil atışması, Türkoloji bölümünde en az iki yılını tamamlamış öğrenciler için uygundur. Başlangıç seviyesindeki öğrenciler için kullanışlı sayılmaz. Seviyeye uygun sınıf ortamlarına yapılan bu tür etkinlikler, doğal samimi konuşmanın önünü açmaktadır.

Bir atışma örneği:

A/ Kimden öğrendin kuzum
Sen Türkçe konuşmayı
Hocandan öğren de gel
Güzel hoş konuşmayı

A/Sana diyorum sana
Sen de dön bir bak bana
Git öğren de gel kuzum
Bir aynaya baksana

B/Bugün suratın eğri
Niçin yüzün gülmüyor
Hocadan aldım dersi
Senden ses çıkmıyor

B/ Ayna ayna söyle şuna
Türkçeyi bilmez daha
Geçmiş karşıma cahil
Ağzı burnu yamula

1.2 Molla Meşhur

Molla Meşhur, nam-ı diğer Nasreddin Hoca, Erbil’de konuşma becerisini geliştirme noktasında başvurulabilecek önemli enstrümanlardan biridir. Nasreddin Hoca’nın “Molla Meşhur” adıyla halk arasında hâlâ yaşıyor olması müstakil bir çalışmanın konusu olsa da Türkçe öğrenen Türkoloji öğrencileri için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Bir Nasreddin Hoca fıkrası ile derse başlamanın rahatlığı, dil öğretene bir akademisyen için her şeyden önce büyük motivasyon sebebidir. Erbil, bu ayrıcalığa sahip ender yerlerden biridir. Nasreddin Hoca fıkraları, Anadolu

dışında Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'da önemli bir mizah ögesi olarak sosyal hayatın içinde yer almaya devam etmektedir. Kendi dillerinde bildikleri bir fıkrayı bir de Türkçe olarak anlatabilmek, hem öğrenci hem de öğretici için keyifli bir "sınıf ortamı" oluşturmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkraları, sadece dil bakımından değil, kültür taşıyıcılığı bağlamında da zengin bir içeriğe sahip olduğundan tercih edilmelidir. Ezberlenmesi kolay olduğundan her öğrenciyeye farklı bir fıkra taksim edildiğinde sınıfta öğrenci sayısına fıkra öğrenilmiş olur. Hedef dilde mizah üretmek, aynı espriye gülebilmek dil öğrenme ortamında olması gereken unsurlardan biridir.

Dil öğrenmede en zor öğretilen kelime grubu deyimlerdir. Deyimlerin mecaz yönü, bu güçlüğü artıran nedenlerin başında gelir. Nasreddin Hoca fıkraları, deyim ve mecaz öğretme noktasında da oldukça yararlıdır. Öğreneğin, "ipe un sermek" deyimini, Nasreddin Hoca'nın fıkrası ile anlattığınızda hem anlama hem de kalıcılık konusunda tam bir öğrenme gerçekleştirmiş olursunuz.

1.3 Hangi Dizi

Türk dizileri, belli konularda eleştiriye uğrasa da "Türkçe öğretme" konusunda büyük bir katkı sağladığı muhakkaktır. Son zamanlarda yakın coğrafyamızdaki dost ve akraba toplulukların Türkiye ile eşzamanlı olarak dizi filmleri takip ettiklerini biliyoruz. Irak genelinde de böyle bir gerçeklik var. Özellikle "Kurtlar Vadisi" dizisinin başrol karakteri, hatırı sayılır bir ilgiye sahiptir. Yerel dilde, "Murat Alemdar" ismiyle bilinen karakter, başta erkek berberleri olmak üzere pek çok yerde günlük hayatın önemli bir figüranı olarak yer edinmiş durumdadır. Bu gerçeklik, biz dil öğrencileri için yeni bir materyal demektir. Seyredilen dizi ve filmleri konuşmak, eğlenceli bir etkinlik olarak hâlihazırda durmaktadır. Beğenilen karakterler, bölüm ve replikler, konuşma becerisi için kullanabilecek malzemeler olarak değerlendirilebilir.

İletişim oyunları, konuşma becerisinin geliştirilmesinde önemli rol oynar. Dizi filmler, akademik konuşma derslerinde öğrencilerin ilgisini çeken hazır senaryolar olarak görülebilir. Onların sevdikleri karakterleri canlandırmaları, herhangi bir bölüm, tirat veya repliği oynamaları, konuşma becerisi için istenebilir. Bu etkinlikle dil edinimi kalıcı olarak sağlanabilir. Zira rol model olarak seçtiği kişi veya kişilerin "kimliğine bürünmek" dili yaşantıya aktarmaktır.

Güçlü kurguya, zengin toplumsal ve kültürel unsurlara sahip Türk filmleri pek çok yönden Türk kültürünü ve toplumunu yansıtan araçlardır. Türkçe filmler, gerçek dil çevresinde zengin kültürel çağrışımlar sağlar. Türkçe filmlerin izlenmesi öğrencilerde; Türkçeye karşı dil hassasiyetinin kazanılması, dinleme ve konuşma becerilerinin gelişmesi, bilgi dağarcığının ve kültürel birikimlerinin artması, Türkçe öğrenmeye daha istekli olmaları gibi birçok faydalı nitelik kazandırabilir(İşcan 2011: 944).

2. Evrensel İlke ve Metotlar

2.1 Drama / Tiyatro

Dili kullanmada önemli bir öğretim yöntemi olan drama, öğrencinin dinleme ve konuşma yeteneğini geliştirmede kullanılabilir. Dramada öğrenci ve rol seçimi önemsenmelidir. Ortamın düzenlenmesi ve öğrencilerin

güdülenmesi öğretici tarafında eksiksiz bir biçimde yapılmalıdır. Aksi takdirde olumsuz sonuçların alınması da muhtemeldir.

Yaratıcı drama, birden fazla duyuyu harekete geçirdiği için en etkili öğretim yöntemlerinden biridir. Özellikle dil becerilerini geliştirmek, anlama ve anlatmayı daha etkin hâle getirmek için kullanmak gerekir. Yaratıcı drama etkinliğine aktif olarak katılan öğrenci, hem kendi yeteneklerini keşfeder hem de farklı davranışlar karşısında tutum geliştirir (Aytaş 2008: 15-16)

Drama, öğrencinin kendi kendine problem çözmesine yardımcı olur. İletişim kurma yeteneğini geliştirir. Özgüven arttırıcı özelliği de olan drama, ifadeyi güçlendirmede de kullanılabilir. Bilgi ve kültür aktarma aracı olarak drama, öğreticinin başvuracağı önemli yöntemlerin başında gelir. En önemlisi hiç şüphesiz dil pratiğini geliştirmesidir. Akıcı konuşmayı ve doğru telaffuzu sağlar.

Yabancı dil öğretiminde konuşma becerisi, iletişimin temelini oluşturur. Konuşma, mesaj alış verişin en doğal ve en pratik yoludur. Bu bakımdan sözlü iletişim kanallarını geliştirmek her şeyden daha çok önem kazanmaktadır. Drama yoluyla konuşma becerisinin incelikleri sayılan vurgu ve tonlama, rahatlıkla öğretilir.

Dil öğretiminde eleştiri konusu olan “öğretmen merkezli ve gramere dayalı öğretim sistemi” drama yoluyla asgari düzeye indirilebilir. Drama ile sözel dil becerisini pekiştirmek mümkündür. Diğer becerilerden olan okuma ve dinlemenin ete kemiğe bürünmesi için konuşma becerisinin geliştirilmesi şarttır. Eğlenceli bir dil öğretme yöntemi olan drama, gerçek yaşantıları sınıf ortamına aktarmada elverişlidir. Dilin içselleştirilmesini sağlayan drama, öğrenme ortamındaki olumsuzlukları da bertaraf edebilir.

Eğitimde drama, oyuna benzeyen doğal ortamlarda dil gelişimi için öğrenciye katkı sağlayabilir. Öğrenci, dramanın öğretim sürecine soktuğu oyunsu mekânda istediği hayatı yaşar ve doğru davranışlara deneyerek ulaşır. Bu öğrenme ortamında hayatın vazgeçilmez bir parçası olan dil, hem öğrenmenin aracı ve hem de duygu ve düşüncelerin ifade aracı olur. Öğrenci, drama etkinliklerinde hem dil becerisini istediği gibi ve kendini rahat hissettiği ortamda öğrenir hem de ileride kazanacağı beceriler için ön çalışmalar yapar. Eğitici drama etkinlikleri, eleştirel bir anlayışla düzenlenmiş öğretim programlarına uygun olarak konuşma, dinleme ve izleme gibi iletişim becerilerini kazandırmak için etkili bir öğretim aracı özelliği taşımaktadır (Maden 2010: 516-517).

Dil kuralları ve gramerin soğuk yüzünü kırmak, öğrenciyi dilin sıcak atmosferine çekmek için dramadan yararlanmak durumdayız. Yabancı dil öğretiminde esas olan konuşmaktır. Bu bağlamda diyalog ve dramayı en iyi öğretim yöntemi olarak görmek ve değerlendirmek gerekir.

Drama, doğaçlamalardan oluşur ve doğaçlamalar bir durum yaratır. Öğrenci dramada gerçekte oyunu iç içe yaşar. Farkında olmadan öğrendiklerini bütünleştirir. Yeteneklerinin farkına varan öğrenci, iletişim biçim ve yollarını keşfeder; sorumluluk ve başarı duygusunu tadar (Okvuran 2003: 81-87).

2.2 Soru- Cevap

Yabancı dil öğretiminde Soru-Cevap, hızlı dönüt alınabilen yöntemlerin başında gelir. Hızlı düşünme ve konuşma becerisi kazandırmada başvurulabilecek bir yöntemdir. Bu yöntemde soruların genel olması, evet-hayır'a kapalı olması önemlidir. Yöntem genel olarak bütün sınıfa uygulanabileceği gibi, bireysel olarak da uygulanabilir.

Soru- Cevap yönteminde öğrencinin yeni kelime ve cümle kullanımına imkânı yüksektir. Öğrendiklerini pratik yapma, uygulama alanı sağlanmış olur. Sözlü ifadenin gelişimi için oldukça kullanışlıdır.

Yabancı dil öğretiminde; belirlenen hedefler doğrultusunda sınıf içindeki etkinlikler, planlanarak uygulanabilir. Öğretilcek konuların belli bir sıraya konulması, bu konuların basitten başlayarak karmaşığa doğru, somut kavramlardan soyut olanlara doğru öğretilmesi ve böylelikle konular arasında bir ardışıklık bulunması dil öğretim programlarının temelini oluşturan diğer bir ilkedir (Demirel 2002: 123).

Soru-Cevap yönteminde öğrenciye düşünme zamanı verme, müdahale etmeden cümle kurmasına olanak tanımak, yanlışlarını usulünce düzeltmek gerekir. Sözcüklerin ve cümlelerin öğrenciye ait olmasına dikkat edilmelidir. Bu bağlamda düşüncelerin sıralanması, soyut düşüncelerin ifade edilmesi, somutlaştırılması mümkün olur.

2.3 Hadi Anlat Bakalım

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerisini geliştirmek için öğretmenler "hadi anlat bakalım" etkinliğini kullanabilir. Bu etkinliğin en önemli özelliği hemen her ortamda uygulanabilir olmasıdır. Bu etkinlikte öğretici, sınıfı iki gruba böler. Gruptan bazı öğrenciler sözcü olarak belirlenmelidir. Öğretici, anlatılacak sözcüğü sessizce sözcüğün kulağına söyler ve sözcüğü anlatması için belli bir süre tayin eder. Verilen sürede sözcü, jest ve mimikleriyle sözcüğü anlatmaya çalışır. Tayin edilen sürede ilk grup sözcüğü bilemezse ikinci gruba söz hakkı verilir. Bu etkinlikte en çok puanı alan grup öğretici tarafından değişik şekillerde ödüllendirilebilir.

Eğlenceli bir öğretim yöntemi olmasına rağmen dikkat edilmesi gereken etkinliklerden biridir. Öğretici, kavram sınırlaması yapmalı, somut sözcüklerin ağırlıklı olmasına dikkat etmelidir. Bu bağlamda konuşma davranışında dört temel sürecin sağlıklı işlemesi gerekir. *Anlamlandırma, şekillendirme, uygulama ve kişisel denetim* aşamalarının yerleşmesi başarılı bir konuşma için gereklidir. Öğrenci, süreç içinde bu aşamaları edinip konuşma becerisini ana dile yakın bir seviyeye getirebilirse etkinlikler amaca ulaşmış demektir (Köksal, Dağ Pestil 2014: 298).

3. Sonuç

Birlikte yaşamının aracı olan dil, her dönemin en spesifik ve en sofistike kavramı olmuştur. Dil, sonsuz ve nedensiz yapısı ile araştırmacıların üzerinde kafa yorduğu "temel mesele"lerden biridir. Bu bağlamda lengüistik yaklaşımlar kadar felsefî yaklaşımlar da dikkat çekmiştir.

İnsan kendi ifade etme, iletişim kurma ve kültürel paylaşımında bulunmak gibi sebeplerle dile ihtiyaç duyar. Bu bakımdan sadece anadil değil, ikinci dil de gereklidir. Dil ile “var olmak” mümkün olduğuna göre, dil zenginliği hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda zorunludur.

Dil öğrenmek veya öğretmek, sadece dünün değil bugünün de sorunudur. Dil edinmenin zorluğu ortadayken pek çok yol ve yöntem denenecek, sonuç almaya yönelik yeni araştırmalara önem verilecektir. Mevcut durumda bilinen yol ve yöntemlerin hedef dil için uygunluğa bakmalı, verilmek istenen beceriyle uyuşmasına dikkat edilmelidir.

Dil öğretiminde sadece evrensel ilkeler ve yöntemler yeterli değildir. Ortam ve şartlar dikkate alınarak “yerel motiflere” de yer verilmelidir. Hedef kitle, coğrafya ve kültürel ortamın dil üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Başarı, detaylarda gizli olduğuna göre dil öğretiminde öğretici detayları dikkate almalıdır.

Kaynakça

Aytaş, Gıyasettin (2008). *Türkçe Öğretiminde Tematik Yaratıcı Drama*, Ankara: Akçağ Yay.

Temizyürek, Fahri, Erdem, İlhan. Temizkan, Mehmet (2014). *Konuşma Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.

İşcan, Adem (2011). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Filmlerin Yeri ve Önemi”, *Turkish Studies Volume* 6/3 2011 Summer.

Maden, Sedat (2010). “Türkçe Öğretiminde Drama Yönteminin Gerekliliği”, TÜBAR-XXVII-/2010-Bahar.

Köksal, Dinçay, Dağ Pestil, Ayşe (2014). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Konuşma Eğitimi”, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi*, (Editör: Abdullah Şahin), Ankara: Pegem Akademi.

Okvuran, Ayşe, (2003). Drama Öğretmenin Yeterlilikleri, *A.Ü Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.36, s.81-87.

